

UDC: 347.9(045)(575.1)

ELEKTRON FUQAROLIK ISHI (E-SUD) TIZIMIDA SUD ISHLARINI BOSHQARISH

Pirmatov Otabek Shavkatovich,

Toshkent davlat yuridik universiteti

Fuqarolik protsessual va

iqtisodiy protsessual huquqi kafedrası dotsenti,

yuridik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

ORCID: 0000-0002-0774-661

e-mail: pirmatov.otabek.89@inbox.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada fuqarolik sud ishlarini yuritishda *Electronic Court Case Management System* tizimini tatbiq etish masalalari yoritilgan bo'lib, uning fuqarolik sudi ishlari tizimida ish hujjatlarini qabul qilish, sud ishlarini taqsimlash, sud ishlarini ko'rishga tayyorlash, sud ishlarini ko'rish, sud qarorlarini qabul qilish, sud hujjatlarini yuborish va arxivlash kabi jarayonlarini qamrab olishiga to'xtalib o'tilgan. *Electronic Court Case Management System* elektron sud ishlarini yuritish, ularni avtomatlashtirish tizimi orqali boshqarish hamda hujjatlar, shu jumladan, sud hujjatlarini elektron tarzda uzatish, qayta ishlash, saqlashga mo'ljallangan tizim ekanligi tavsiflab berilgan. Maqolada *Court Case Management System* sud hujjatlarini ro'yxatga olish, ularni tahrirlash, to'ldirib borish, keraksiz hujjatlarni o'chirish, fuqarolik sudi ishiga doir sud hujjatlarini oson topish, umuman olganda, sud hujjatlarining yig'ma jildini elektron tayyorlashga imkon berishi bayon etilgan. Shuningdek, mazkur maqolada dunyoning rivojlangan mamlakatlari sud tizimida *Court Case Management System* ishlash tartibi hamda afzalliklari ham yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, odil sudlov, raqamlashtirish, *Electronic Court Case Management System*, interaktiv xizmatlar portali, elektron to'lov.

УПРАВЛЕНИЕ СУДЕБНЫМИ ДЕЛАМИ В СИСТЕМЕ ЭЛЕКТРОННОГО ГРАЖДАНСКОГО ДЕЛА (E-SUD)

Пирматов Отабек Шавкатович,

доктор философии по юридическим наукам (PhD),

доцент кафедры «Гражданское процессуальное

и экономическое процессуальное право»

Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы применения *Court Case Management System* при ведении гражданского судопроизводства, речь идет об освещении таких процессов, как прием гражданских судебных документов, распределение судебных дел, подготовка к судебному разбирательству, рассмотрение судебных дел, принятие судебных решений, направление и архивирование судебных документов в системе *Court Case Management System*. *Electronic Court Case Management System* описывается как система для ведения электронных судебных дел, управления ими через систему автоматизации, а также электронной передачи, обработки и хранения документов, включая судебные документы. В статье указывается, что *Electronic Court Case Management System* позволяет регистрировать

судебные документы, редактировать судебные документы, заполнять их сторонами, удалять ненужные документы, легко находить судебные документы по гражданским делам, в целом подготавливать гражданское дело в электронном виде. Также в данной статье рассматривается опыт развитых стран мира по работе Electronic Court Case Management System в судебной системе и его преимущества.

Ключевые слова: искусственный интеллект, правосудие, цифровизация Electronic Court Case Management System, портал интерактивных услуг, электронный платеж.

CASE MANAGEMENT IN THE ELECTRONIC CIVIL CASE SYSTEM (E-COURTS)

Pirmatov Otabek Shavkatovich,

Associate Professor of the Department of
Civil Procedural and Economic Procedural Law,
Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy (PhD) in Law

Abstract. This article discusses the application of the Court Case Management System in the conduct of civil proceedings, and issues such processes as the reception of civil court documents, the distribution of court cases, the preparation for trial, the consideration of court cases, the adoption of court decisions, the direction and archiving of court documents in the Court Case Management System are also covered. Electronic Court Case Management System is described as a system for conducting electronic court cases, managing them through an automation system, as well as an electronic transmission, processing, and storage of documents, including court documents. In general, the article states that the Electronic Court Case Management System allows you to register court documents, edit court documents, fill them in by the parties, delete unnecessary documents, and easily find court documents in civil cases, in general, electronic preparation of a civil case in an electronic form. This article also describes how the Electronic Court Case Management System works in the judicial system of developed countries of the world and its advantages.

Keywords: artificial intelligence, justice, digitalization, Electronic Court Case Management System, interactive services portal, electronic payment.

Kirish

Yurtimizda fuqarolar huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirishga qaratilgan bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Buning natijasida aholining o'z qonuniy huquq va manfaatlarini qonuniy yo'llar bilan himoya qilishga odatlangani sari sudlarimizda ko'rib chiqilayotgan ishlar soni izchil ortib, fuqarolik sudi ishlarining turlari va ko'lammi kengayib, murakkablashib bormoqda. Sudyalar soni sezilarli darajada oshirib bo'lmaydigan sharoitda sudyalar faoliyati samaradorligini oshirish dolzarb masalalardan biridir. Bunda zamonaviy axborot texnologiyalarini sud jarayonlariga tatbiq etish orqali fuqarolarimizga qulaylik va imkoniyatlar yaratiladi.

Ma'lumki, fuqarolik protsessual huquq nazariyasida ish yuritish bosqichlari to'g'risida o'zbek protsessualist olimlari: Sh. Shoraxmetov, E. Egamberdiyev, M. Mamasiddiqov, Z. Esanova, D. Habibullayevlar o'zlarining ilmiy asarlarida turkumlab o'tishgan. Xususan, D. Habibullayev fuqarolik protsessini quyidagi bosqichlarga ajratadi:

- 1) fuqarolik ishini qo'zg'atish;
- 2) ishni sudda ko'rishga tayyorlash;
- 3) sudda ishni ko'rish;
- 4) sud qarorlarini ustidan shikoyat berish va ularni qayta ko'rish;
- 5) sud qarorlarini ijro etish [1, 15-b.].

Material va metodlar

Anglo-sakson huquq oilasi mamlakatlari-da fuqarolik ish yuritish bosqichlari Court

Case Management nomi ostida turlicha turkumlanadi. Anglo-sakson huquq oilasi mamlakatlari milliy protsessual qonunchiligidan kelib chiqib Electronic Court Case Management System turlicha bo'lishi mumkin. Electronic Court Case Management System (ECCMS) arizani qabul qilishdan boshlab sud qarori ijrosigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Avstraliyalik olim J. Vud ECCMS xususiyatlarini quyidagicha xarakterlaydi [2]:

- a) nizolarni erta hal qilish;
- b) protsess vaqtini qisqartirish;
- c) sud resurslaridan samaraliroq foydalanish;
- d) sinov standartlarini o'rnatish;
- e) ishlarni nazorat qilib borish;
- f) axborot texnologiyalarini qo'llab-quvvatlash;
- g) sud xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini oshirish;
- h) kelgusida qilinadigan ishlarni rejalashtirish;
- i) jamoatchilik oldida javobgarlikni oshirish;
- j) sud tizimida samarasiz faoliyatlarni qisqartirish.

Tadqiqot natijalari

Hozirgi vaqtda xorijiy mamlakatlar sud tizimida dasturiy ta'minotni ishlab chiqish texnologiyasi, ma'lumotlar bazasi texnologiyasi va tarmoq texnologiyasining jadal rivojlanishidan foydalangan holda ECCMS tatbiq etilmoqda.

Huquqshunos olim Gilbert Djuma ECCMS to'g'risida quyidagi fikrlarni bildirib o'tdi: "E-sud tizimida sud ishlarini boshqarish sud hujjatlarini elektron shaklda topshirish, elektron xizmat ko'rsatish, ishlarni elektron ko'rib chiqish, elektron to'lov va kvitansiya hamda elektron so'rovnomalarni yuborish imkonini beradi" [3].

Shuningdek, amerikalik huquqshunoslar Maykl Grinvud va Geri Bokveglar quyidagicha fikr bildirib o'tishgan: "Elektron sud ishlarini boshqarish internet orqali har qanday sud ishi va sud ma'lumotlarini elektron shaklda topshirish va tarqatish imkonini berdi, foyda-

lanuvchilar ushbu ma'lumotni har qanday holatda sud qayerda joylashgani va qaysi vaqtda kiritishining ahamiyati yo'q.

Ushbu yondashuv fayllar yoki hujjatlarga takroriy ma'lumotlarni kiritishni sezilarli darajada qisqartirdi, xatolarni kamaytirdi yoki hujjatlar yo'qotilishini bartaraf etdi" [4, 3-b.].

Maykl Grinvud va Geri Bokveglarning fikriga qo'shilgan holda shuni aytishimiz mumkin, ECCMS da'vo arizalari (arizalar, iltimosnomalar)ni topshirishdan tortib ijro varaqasini olishgacha bo'lgan bosqichlarni o'z ichiga oladi.

Yana bir amerikalik olim Ervin Ruzning fikricha, elektron sud ishlarini boshqarish tizimlari turli darajadagi murakkablikdagi sud ishlarida qo'llanishi mumkin. Eng asosiysi, sud ishi materiallari va hujjatlari ustidan nazoratni ta'minlash, ma'lumotlar almashinuvini yaxshilashdir [5, 4-b.].

ECCMS sud xodimlariga ham ancha qulayliklar yaratib, kerakli sud hujjatlarini topish, ularni tayyorlash, tahrirlash kabi imkoniyatlarni beradi.

Elektron sud ishlarini boshqarishning afzalliklarini quyidagilarda ko'rishimiz mumkin:

- sud va taraflar, shuningdek, sud hamda odil sudlovga ko'maklashuvchi shaxslar o'rtasida axborot almashishning samarali usuli sanaladi;

- fuqarolik ishini ko'rishga tayyorlash muddatini qisqartirish imkonini beradi;

- sudyalarning va sud xodimlari qo'lida bo'lgan hujjatlarni boshqarish hamda videokonferensiyalar, onlayn hamkorlikda ishlash imkoniyatini beradi;

- davlat xizmatchisi va fuqaro o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tartibga solishga xizmat qiladi, ularning jonli muloqotini kamaytirish orqali korrupsiyaning oldini olishga xizmat qiladi;

- sud tizimi faoliyatining shaffofligini oshiradi, ya'ni zamonaviy axborot texnologiyalari sud faoliyati nazoratini osonlashtiradi yoki yaxshilanishiga imkon beradi;

– fuqarolar va tadbirkorlik subyektlarining sudga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Electronic Court Case Management System ikki xil interfeys orqali xizmat ko'rsatadi: birinchi interfeys taraflar uchun, ikkinchisi sud xodimlari uchun mo'ljallangan.

Tizim orqali advokatlik firmalari, yuridik xizmat ko'rsatuvchilar, taraflar ro'yxatdan o'tkazish imkonini beradi. Ro'yxatdan o'tgandan so'ng barcha subyektlar tizim orqali sud hujjatlarini topshirishlari va sud xizmatidan foydalanishlari mumkin.

Dastlab ECCMS 1995-yilda AQShning birinchi instansiya sudlari devonxonasida sud xodimlari ishini yengillashtirish uchun tashkil etilgan. 1996-yildan AQShning bankrotlik ishlari bo'yicha sudlarida ham amaliyotga tatbiq etila boshladi. 2005-yildayoq AQShning 80 % sudlari elektron sud ishlarini boshqarish tizimiga o'tib bo'lgandi [6].

Yana bir amerikalik mutaxassis (AQSh Oliy sudi va bir qator xorijiy davlatlarda ishlagan) Jeyms Makmillanning fikriga ko'ra, ECCMS tizimi sud ishlarini boshqarishda va bajarishda yordam beradi. Shuningdek, sud faoliyatida korrupsiyaga qarshi kurashadi va korrupsion harakatlarning oldini olishga qarshi kurashadi [7].

Yurtimizda ham ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy sohaning turli tarmoqlarida korrupsiyaga qarshi kurash olib borilmoqda. Jumladan, sohalarda inson omilini kamaytirish va ular faoliyatini raqamlashtirish amalga oshirilmoqda.

Bugungi kunda juda ko'plab xorijiy davlatlar sud tizimida Electronic Court Case Management System yo'lga qo'yilgan bo'lib, mazkur tizim ba'zi mamlakatlar qonunchiligida ham o'z aksini topgan.

Hindiston Respublikasining "Sud muhokamasi qoidalari to'g'risida"gi Qonunining 86-moddasida elektron sud ishlarini boshqarish to'g'risida band mavjud. Ushbu moddaga ko'ra, sud ishlarini boshqarish tizimi barcha Hindiston sudlari foydalana oladigan tarmoqqa ulangan dasturiy ta'minot tizimi

bo'lib, u har qanday holatda ham barcha tegishli hujjatlarni qabul qilishi, qayta ishlashi, saqlashi, olishi, uzatishi va ko'rsatishi mumkin.

Shuningdek, mazkur moddaga asosan, elektron ariza berish (e-Filing) imkoniyati mavjud bo'lib, elektron ariza berish Hindiston e-Filing tizimidan foydalangan holda har qanday Hindiston sudiga hujjatlarni topshirish usuli hisoblanadi.

Qonunga muvofiq elektron hujjat (ariza) topshirish faks yoki elektron pochta orqali yuborishni o'z ichiga olmaydi [8].

Tadqiqot natijalari tahlili

Mamlakatimiz sud tizimida ham qaysidir ma'noda elektron sud ishlarini boshqarish, xususan, protsessual qonunchiligimizda yo'lga qo'yilgan.

Fuqarolik ishi elektron shaklda shakllantirilishi mumkin.

Elektron shaklda shakllantirilgan fuqarolik ishining qog'ozdagi ko'chirma nusxasi bo'lishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksining 5-moddasida elektron fuqarolik sud ishiga oid bandlar kiritilgan. Mazkur normaga ko'ra, fuqarolik ishi elektron shaklda shakllantirilgan taqdirda ishda ishtirok etuvchi shaxslar va fuqarolik sud ishlarini yuritishning boshqa ishtirokchilari hujjatlarni sudga elektron shaklda taqdim etishga haqli. Ishda ishtirok etuvchi shaxslar va fuqarolik sud ishlarini yuritishning boshqa ishtirokchilari sudga taqdim etgan yozma hujjatlar ishga elektron shaklda qo'shib qo'yiladi, shundan so'ng yozma hujjatlar ularni taqdim etgan shaxslarga qaytariladi.

Fuqarolik ishi elektron shaklda shakllantirilgan taqdirda sud hujjatlari sudyaning (sudyalarining) elektron raqamli imzosi bilan tasdiqlanadi, sud majlislarining hamda protsessual harakatlarning bayonnomalari esa raislik qiluvchining va sud majlisi kotibining elektron raqamli imzosi bilan tasdiqlanadi.

Elektron shaklda shakllantirilgan fuqarolik ishini boshqa sudga yoki o'zga organ-ga o'tkazish axborot tizimi orqali amalga oshirilishi belgilab qo'yilgan.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudining interaktiv xizmatlar portal <https://my.sud.uz/#/> elektron sud ishlarini boshqarishga yordam beradi. Bu portal orqali yurtimizda ECCMS qisman yo'lga qo'yilgan deyishimiz mumkin.

E-sud tizimida sud ishlarini boshqarish quyidagi sud jarayonlarini qamrab oladi:

- fuqarolik sud ishlari hujjatlarini qabul qilish;
- sud ishlarini taqsimlash;
- sud ishlarini ko'rishga tayyorlash;
- sud ishlarini ko'rish;
- sud qarorlarini qabul qilish;
- sud hujjatlarini yuborish va arxivlash.

ECCMSning asosiy elementlaridan biri bu e-Filing tizimi bo'lib, barcha yuridik adabiyotlarda fuqarolik sud ishlarini yuritishni raqamlashtirishda muhim ahamiyat kasb etishi to'g'risida yozishgan.

2021-yilda qabul qilingan Yevropa Ittifoqining Yevropa komissiyasi tomonidan odil sudlov samaradorligi bo'yicha "Elektron sudga ariza berish (E-Filing) va ularni raqamlashtirish" bo'yicha yo'riqnomada e-Filing'ga ta'rif berilgan. Unga ko'ra, e-Filing – sud-da ishtirok etishni osonlashtiradigan texnologik yechimlarni anglatadi. Shuningdek, sudlar hamda taraflar o'rtasida ma'lumotlar va elektron hujjatlarining o'zaro almashinuvini ta'minlaydigan raqamli kanal ham hisoblanadi [9]. Yevropa Ittifoqining "Elektron sudga ariza berish (e-Filing) va ularni raqamlashtirish" bo'yicha yo'riqnomasida e-Filing'ning o'ziga xos xususiyatlari belgilab berilgan. Shuningdek, mazkur yo'riqnomada Yevropa Ittifoqi mamlakatlari sud tizimini raqamlashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar ham belgilab berilgan.

e-Filing tizimi dastlab AQSh davlat sudlarida paydo bo'lgan, shu bois amerikalik huquqshunoslar e-Filing tizimi to'g'risi-

da birinchilarda bo'lib o'z fikrlarini bildirib o'tishgan. Amerikalik olimlar Uilyam Fenvik va Robert Brovnstounlar e-Filing tizimi haqida ilk fikr-mulohazalarini bildirishgan. Xususan, ularga ko'ra, e-Filing ma'lumotlarning elektron shakli bo'lib, qog'ozda saqlashga qarshi kurashning samarali usulidir. e-Filing huquq tizimida, xususan, ma'muriy qarorlar qabul qilishda yoki fuqarolik sudi ishlarini ko'rishda katta ta'sirga ega bo'lishi mumkin. Biroq e-Filing tizimi sudlardan, davlat organlaridan, huquqshunoslardan, fuqarolardan katta o'zgarishlarni talab qiladi.

Uilyam Fenvik va Robert Brovnstounlar aytganidek, sud ishlarini raqamlashtirish davlatdan, jamiyatdan va insonlardan zamonaviy texnologiyalarga moslashishni talab qiladi. Mamlakatimizda ham raqamlashtirish ishlari davlat organlari faoliyatida, xususan, elektron hukumat doirasida amalga oshirildi va One ID doirasida bu ishlar davom etib kelmoqda, shuningdek, yurtimizda fuqarolik ishlari bo'yicha sudlar va iqtisodiy sudlarda ham dastlab ishlarni elektronlashtirish olib borildi [10, 182-b.].

e-Filing tizimi haqida amerikalik huquqshunos Tom Smit fikr bildirib o'tgan. e-Filing tizimining xususiyatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi [11]:

- universal xizmat (barcha sudlarga, har qanday ish yuritish turiga, har qanday hujjat va har qanday murojaatni yuborish imkoniyati);
- komplekslik, arizalar, dalillar, davlat boji to'lov kvintansiyalarini elektron saqlash imkoniyati;
- taraflarning har qanday ish turi bo'yicha va turli hududda (turli shtatlarda, turli yurisdiksiyalarda) murojaat qilish huquqi;
- IT texnologiyalarning rivojlanishiga hissa qo'shish;
- turli shtatlarda joylashgan fuqarolarga xizmat ko'rsatish.

Oradan yigirma yil o'tib mazkur tizim dunyo bo'ylab ommalashib bormoqda. Haqiqatan ham e-Filing tizimi orqali har qan-

day fuqarolik ishlari bo'yicha ariza berish mumkin, har qanday hujjatni va elektron dalillarni taqdim qilish, davlat bojini to'lash mumkin.

Amerikada dastlab e-Filing tizimi EC-CMSning birinchi ko'rinishlaridan biridir, desak mubolag'a bo'lmaydi. Shtatlar sudlari milliy markazi tomonidan AQShning turli shtatlari sudlari turli nomdagi e-Filing tizimlarini ro'yxatga olgan. Masalan, Arizona shtatida Arizona apellyatsiya sudlarining e-Filing tizimi, Kolorado shtatida fuqarolik va ma'muriy sud ishlari bo'yicha IIS Projects Colorado Courts, Jorjiya shtatida e-Filing, Michigan shtatida Washtenaw County Trial Court Electronic Filing, Nyu York shtatida Filing by Electronic Means, poytaxt Vashington okrugida Electronic Case Filing hamda Oliy sud uchun e-Filing Project tizimi [12] va har shtatda ko'plab boshqa tizimlar ishlab kelmoqda.

Shu bois AQShning har bir shtati qonunchiligida e-Filing tizimi to'g'risidagi normalar mavjud, xususan, Kaliforniyaning "Sudlar to'g'risida"gi Qonunida barcha fuqarolik ishlarida sud hujjatlari e-Filing tizimi orqali topshirilishi mumkinligi bayon etilgan. Shuningdek, sud hujjatlari e-Filing tizimi orqali topshirilganda protsessual muddatlarga rioya qilinishi ham qayd etilgan [13].

Havayi shtati Oliy sudi e-Filing tizimi va undan foydalanish bo'yicha maxsus qoidalar ishlab chiqqan. Ushbu qoidalarda e-Filing tizimi va undan sud protsessida foydalanish tartibi belgilangan [14].

Nevada shtati Oliy sudi tomonidan ham e-Filing tizimi qoidalari qabul qilingan. Mazkur qoidalarda Nevada shtati sudlarida Court Case Management System va e-Filing tizimidan foydalanish tartibi belgilab berilgan [15].

Bu tizim dastlab 1991–1997-yillarda AQSh davlat organlari va sudlarida paydo bo'lgan bo'lsa-da, Hindiston, Malayziya, Indoneziya, Janubiy Koreya, Singapur kabi

mamlakatlarning elektron sud tizimida faol ishlatilmoqda.

Indoneziyalik huquqshunos olimi Rahmonyor Helmia e-Filing tizimi (elektron hujjat topshirish) haqida quyidagilarni bildirib o'tadi: "e-Filing – sud ish hujjatlari-ni markaziy onlayn ro'yxatga olish. Ushbu amaliyot foydalanuvchi ro'yxatdan o'tgandan so'ng amalga oshiriladi".

e-Filing orqali ishni onlayn ro'yxatdan o'tkazishning afzalliklari quyidagilarda ko'rinadi [16, 272-b.]:

- 1) ro'yxatdan o'tish orqali vaqt va pul tejalandi;
- 2) sud xarajatlari to'lashning turli shakllari yoki to'lov usullari yoxud har xil banklar orqali to'lash;
- 3) hujjatlar arxivlash va ularga turli joylar hamda turli vositalar orqali kirish mumkin;
- 4) ma'lumotlarni tez olish imkoniyatini beradi.

Malayziyalik yuridik fanlari doktori Dipali A. Puroxit fikriga ko'ra, e-Filing – qog'ozsiz, onlayn tartibda hujjatlarni ishlash tizimidir [17, 16-b.].

Elektron hujjatni topshirish (e-Filing)ning afzalliklari pul tejash imkoniyatini beradi. Fuqarolik sud ishi hujjatlarini ish vaqtidan tashqari topshirish va hujjatlar holatini ko'rish imkoniyatini beradi. Fuqarolik ishlari bo'yicha suddan chaqiruv qog'ozlari, hal qiluv qarorlarini elektron shaklda olish mumkin bo'ladi. Pochta xarajatlari va qog'ozga sarflar kamayishiga olib keladi.

Fuqarolik ishlari bo'yicha sud fuqarolik sud hujjatlarini elektron saqlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Fuqarolik ishlari bo'yicha sud hujjatlarini olishdagi kechikishlarning oldi olinadi. Fuqarolarning sudlarga hujjatlarni olib borishdagi vaqtini tejash mumkin bo'ladi. Elektron topshirilgan yoki skanerlangan fuqarolik sud ishlarini istalgan vaqtda ko'rish mumkin bo'ladi.

e-Filing orqali ishni onlayn ro'yxatdan o'tkazishda taraflar foydalanuvchi sifatida ro'yxatdan o'tadilar. Fuqarolik ishlari

bo'yicha sudlarga mo'ljallangan platformalar barcha uchun ochiq bo'lishi kerak. Albatta, taraflar tizimning login va parolini boshqa kishiga bermaslik va yo'qotmasliklari lozim. Shuni ta'kidlab o'tish joizki, fuqarolik sudi ishlarini yuritishda taraflar sud protsessida o'z vakillari orqali ishtirok etishlari mumkin. Shu bois xorijiy davlatlarda shartnomaviy va-killikning asosiy ko'rinishlaridan biri bo'lgan advokatlariga alohida ro'yxatdan o'tish imkoniyati belgilangan.

Hindistonda "Sud muhokamasi qoidalari to'g'risida"gi Qonunning 88-moddasida e-Filing tizimida sud xodimining harakatlari bayon etilgan. Unga ko'ra, sud kotibi elektron hujjatlarni quyidagi hollarda rad etishi mumkin [8]:

a) ariza berish uchun davlat bojini to'lamagan bo'lsa;

b) foydalanuvchi noto'g'ri SMS kiritgan bo'lsa;

d) ariza beruvchi arizani qaytarib olishni so'ragan bo'lsa.

Xulosalar

Bizning nazarimizda, FPKga e-Filing tizimiga oid normalar kiritishimiz zarur. FPKning 206-moddasiga quyidagicha o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish maqsadga muvofiqdir. Sudyaning yordamchisi (katta yordamchisi) sudyaning topshirig'iga binoan quyidagi harakatlarni amalga oshiradi:

1) sudyaga kelib tushgan arizalarni o'rganadi va ularni ko'rish yuzasidan takliflar kiritadi, sud hujjatlari loyihalarini tayyorlaydi;

2) sudyaning yordamchisi (katta yordamchisi) e-Filing tizimi orqali kelib tush-

gan arizalarni ko'rib chiqadi, kamchiliklari to'g'risida taraflarni xabardor qiladi, onlayn sud majlisi to'g'risida ma'lumotlar va boshqa sud hujjatlarini taraflarning tizimdagi profil-lariga yuboradi;

3) ishni sud muhokamasiga tayyorlash vazifalarini hal qilishda, shu jumladan, ishda ishtirok etuvchi shaxslar doirasini aniqlashda va boshqa shaxslarni jalb qilish to'g'risidagi masalani hal etishda ishtirok etadi;

4) sud protsessini tayyorlashni va o'tkazishni tashkil etishda ishtirok etadi;

5) arizalar va murojaatlar, shuningdek, ko'rilishi keyinga qoldirilgan yoki ish yuritish to'xtatib turilgan ishlar o'z vaqtida ko'rilishi ta'minlanishini tashkil etadi;

6) taraflar va protsessning boshqa ishtirokchilarini ishni ko'rish vaqti va joyi haqida xabardor qiladi.

Sudyaning yordamchisi (katta yordamchisi) sudyaning topshirig'iga binoan boshqa harakatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

Mamlakatimizda fuqarolik ishlari bo'yicha sudlarimizda elektron fuqarolik sud ishlari yuritish allaqachon yo'lga qo'yilgan. Elektron sud tizimi orqali yuborilgan da'vo arizalari odatda sud devonxonasi xodimi qabul qilinib, sudyalarga elektron tarzda taqsimlanadi. Odatda Court Case Management System tizimida barcha sudyalarning login va parollari mavjud bo'ladi, bundan tashqari ishlar elektron taqsimlanadi. Shu bois sud devonxonasi xodimining yordamiga zarurat bo'lmaydi. Aslida, bu tizim orqali arizani qaytarish va rad etish to'g'risidagi ajrimlar sonini qisqartirishga olib kelishi mumkin.

REFERENCES

1. Xabibullaev D. Fuqarolik protsessual huquqi (savollar va javoblar) [Civil procedural law (questions and answers)]. Reprinted ed. Tashkent, 2019, 15 p.
2. Law Commission of India. Available at: https://lawcommissionofindia.nic.in/adr_conf/Mayo%20Rao%20case%20mngt%203.pdf/.

3. DLA Piper. Available at: <https://www.dlapiper.com/fr/africa/insights/publications/2020/11/africa-connected-issue-5/embracing-electronic-court-case-management-systems/>.
4. Greenwood M.J., Bockweg G. Insights to building a successful E-Filing Case Management Service: U.S.Federal Court Experience. *International Journal For Court Administration*, 2012, p. 3.
5. Rooze E.J. Differentiated use of Electronic Case Management Systems. *International Journal For Court Administration*, 2010, p. 4.
6. Professor emeritus Dr. Dr. h.c. mult. Helmut Rüßmann Richter am Saarländischen Oberlandesgericht a. D. Honorarprofessor der Eötvös Loránd Universität, Budapest. Available at: <http://ruessmann.jura.uni-sb.de/grotius/Material/ecfmar97.pdf/>.
7. McMillan J.E. The potential of computerized court case management to battle judicial corruption. National Center for State Courts, USA, 2007, version 4.
8. Indiana Rules of Court. Rules of Trial Procedure. Including Amendments made through 2022, January 1. Available at: https://www.in.gov/courts/rules/trial_proc/index.html/.
9. European Commission for the efficiency of justice (CEPEJ). Guidelines on electronic court filing (e-filing) and digitalisation of courts. Available at: <https://rm.coe.int/cepej-2021-15-en-e-Filing-guidelines-digitalisation-courts/1680a4cf87/>.
10. Fenwick W.A., Brownstone R.D. Electronic Filing: What Is It - What Are Its Implications? *Santa Clara High Technology Law Journal*, 2003, vol. 19, iss. 1, Article 5, 182 p.
11. Smith T. Presentation, CEFTS/3: California Electronic Filing Technical Standards Program. 2002, July 18. Available at: http://www.courtinfo.ca.gov/programs/efiling/documents/cefts3_introv2.ppt/.
12. National Center for State Courts (NCSC). Available at: http://www.ncsc.org/WC/Publications/KIS_ElFileStateLinksPub.pdf/.
13. California state courts. Available at: https://www.courts.ca.gov/cms/rules/index.cfm?title=two&linkid=rule2_253/.
14. Hawai'i electronic filing and service rules, SCRU-12-0000409. Adopted and Promulgated by the Supreme Court of the State of Hawai'i. Effective 2010, September 27. With Amendments as Noted. Available at: https://www.courts.state.hi.us/docs/court_rules/rules/hefsr.htm/.
15. Nevada electronic filing and conversion rules. Adopted by the supreme court of Nevada. Effective 2007, March 1. Amendments Through 2021, September 29. In the Matter of the Adoption of Statewide Electronic Filing Standards and Rules. Available at: <https://www.leg.state.nv.us/courtrules/NEFCR.html/>.
16. Helmia R. The Existence of Electronic Courts (E-Court) in realizing simple, fast and low-cost justice. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 2019, vol. 8, iss. 9, 272 p.
17. Purohit D.A. A new avenue for getting justice early: E-Courts. *International Res Jour Managt Socio Human*, 2017, vol. 8, iss. 8, p. 16.

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

5 / 2022

BOSH MUHARRIR:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor,
y.f.d., dotsent

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Ikrom Ergashev

Ilmiy boshqarma boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha
falsafa doktori, dotsent – bosh muharrir o'rinbosari

Mas'ul muharrir: D. Xudoynazarov

Muharrirlar: Sh. Jahonov, Y. Yarmolik,

F. Muhammadiyeva, Sh. Yusupova

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

E-mail: tn.tdyu@mail.ru

Obuna indeksi: 1387.

Jurnal 25.10.2022-yilda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4. Shartli 20,92 b.t. Adadi: 100.

Buyurtma raqami: 169.

TDYU tipografiyasida chop etildi.